

روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات

فاطمه مهنانی^۱

فاطمه قدیمی

چکیده

این مقاله با هدف شناسایی روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آلت و روایات چیست؟ این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی می‌باشد و روش به کار رفته در آن کتابخانه‌ای بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع‌آوری داده‌ها، فیش و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. در این مقاله سعی شده است تا دیدگاه قرآن درباره روابط اعضای خانواده مورد بررسی قرار گیرد برای نیل به این مقصود، ابتدا با تعریف واژه ارتباط و خانواده به مهمترین روش‌های ارتباط بین اعضای خانواده در قرآن اشاره شده و آیات مربوطه مورد بررسی قرار گرفته است و ثابت شده است که قرآن به مسئله خانواده توجه ویژه نموده و برای کنار هم قرار گیری اعضای خانواده اهمیت فراوانی قائل شده است.

^۱ مدرسه علمیه کوثر علی اباد کتول

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است که پیش از هر چیز به خانواده نیاز دارد، چنان که برای تحقق بخشیدن به فرایند رشد و تکامل خویش به ارتباط با دیگران نیازمند است. نوزاد انسان بیش از هر موجود دیگر نیازمند پدر و مادر و حمایت آن دو می باشد و نمی تواند به تنهایی به زندگی ادامه دهد، با آن که جانداران دیگر می توانند پس از تولد نیازهای اولیه خود را تا اندازه ای تأمین کنند. در این مسئله گرچه نیازهای جسمی کودک مانند غذا، لباس و مصونیت در برابر خطرهای مورد نظر است، اما بعد دیگر وجود او یعنی روان و شخصیت کودک نیز اهمیت دارد، زیرا شخصیت و روحیات او نیز در این مرحله شکل می گیرد و نخستین سنگ بنای آن گذاشته می شود. اهمیت خانواده و نقش آن در جامعه بشری از رهاورد تأمل و تفکر در این دو بعد وجود کودک، آشکار می گردد. خانواده یک واحد اجتماعی است که هدف از آن در نگاه قرآن، تأمین سلامت روانی است. از این رو ما در این مقاله روابط بین اعضای خانواده از دیدگاه آیات و روایات را بررسی می کنیم.

ارتباط و اعضای خانواده

با توجه به انواع نیازمندی‌هایی که انسان‌ها به یکدیگر دارند می‌توان این را بیان کرد که: اصلی‌ترین نیاز از بین نیازهای انسان تنها در محیط خانواده تامین می‌شود، زیرا در این محیط است که نیاز تکوینی فرزند به پدر و مادر و نیاز مستقیم زن و شوهر به یکدیگر و نیازهای جنسی و عاطفی آن‌ها به وسیله یکدیگر تامین می‌شود و به آرامش و سکون می‌رسد.

یعنی صرف نظر از تصرف در ماده و اشیاء خارج از وجودشان، خود افراد به هم‌دیگر احتیاج دارند و می‌توانند یکدیگر را به آرامش رسانده و برای رفع نیازهای همدیگر موثر باشند.

جایگاه ارتباطی زن و شوهر در قرآن:

در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که دلالت می‌کند بر این که مساله همسر و رابطه جنسی در متن خلقت انسان ملحوظ است.

البته قبول این مطلب نیاز به تعبد ندارد و تامل در آفرینش انسان نشان می‌دهد که افراد این نوع باید از راه توالد و تناسل بوجود آیند و ناچار می‌باید در متن آفرینش انسان این جهت رعایت شده باشد.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: همسر انسان از جنس خود انسان قرار داده شده و این یک تدبیر تکوینی الهی است.

برای این که نوع انسان باقی بماند «یا ایها الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحده و خلق منها رجلاً و نساءً^۲»

جمله «بث منهما» بخوبی دلالت دارد بر این که انتشار افراد انسان بر اثر رابطه دو همسر است و این مساله در متن خلقت لحاظ شده است.

بنابر این این عقیده که ازدواج خود به خود یک عمل پلید و شیطانی و دارای ارزش منفی است از نظر قرآن مطرود است.

این عقیده در واقع مستلزم تناقض بین تکوین و تشریع است در حالی که از نظر قرآن کریم بین نظام هستی و نظام اخلاقی تناقضی نیست.

^۲ . سوره مبارکه نساء ، آیه ۳۶

ارتباط والدین با فرزندان :

مهم‌ترین رابطه‌ای که بین انسانی با انسان دیگر تحقق می‌یابد رابطه تکوینی فرزند است با پدر و مادر و این که اصل وجود فرزند وابسته به آن‌هاست.

تاثیری که پدر و مادر در پیدایش فرزند دارند، فرزند به هیچ‌وجه درباره آن‌ها نمی‌تواند داشته باشد.

رابطه فرزندان و والدین در قرآن:

تعبیراتی در قرآن کریم هست که بسیار قابل توجه است و اهمیت این مساله را بخوبی روشن می‌کند، از جمله در آیه «و اعبدوا الله و لاتشركوا به شيئا و بالوالدين احسانا»^۳

وظیفه شما بعد از پرستش خدا این است که نسبت به پدر و مادر احسان کنید.

بالاترین چیزی که بر عهده هر انسانی واجب است پرستش خدا است از این بالاتر تکلیفی وجود ندارد، ولی به دنبال این تکلیف بودن فاصله می‌فرماید به والدین هم احسان کنید.

در سوره لقمان بخصوص بر حق مادر بسیار تاکید شده است «و وصينا الانسا بوالديه حملته امه و هنا على وهن»^۴

در روایت شریفه نیز حقوق مادر بیش از حق پدر تعیین شده است.

این آیه نیز بخوبی بیان‌گر همین جهت است. می‌فرماید: مادر در دوران بارداری با زحمت و ناراحتی فرزند را در شکم خود می‌پروراند و بعد از وضع حمل او را شیر می‌دهد.

سپس در ذیل آیه می‌فرماید اول شکر مرا بجای بیاور و بعد شکر پدر و مادر راه این از تعبیرات عجیبی است که مشابه آن در قرآن کریم کمتر یافت می‌شود، که اول شکر خدا را واجب می‌کند بعد هم شکر والدین را و هر دو را متعلق یک امر قرار داده است. تعبیر عجیبی است که اهمیت مطلب را روشن می‌کند.

بعد استثناء را ذکر کرده می‌فرماید: «و ان جاهدك على ان تشرك بي ما ليس لك به علم فلا تطعهما»^۵

^۳ . سوره مبارکه لقمان، آیه ۱۴

^۴ . سوره مبارکه لقمان، آیه ۱۵

^۵ . همان

از پدر و مادری که تلاش می‌کنند تو را به شرک بکشانند و پیداست که چنین پدر و مادری مشرک هستند و در شرک خودشان پا برجاست هستند و پافشاری می‌کنند اطاعت مکن.

سپس اضافه می‌فرماید: «و صاحبهما فی الدنیا معروفاً»^۶

با این‌که مشرکند و اصرار دارند که تو را هم مشرک کنند در عین حال نباید با ایشان بدرفتاری کنی بلکه باید در زندگی دنیا رفتارت با ایشان بر اساس نیکی باشد.

ارتباط عاطفی اعضای خانواده با یکدیگر :

از نظر اسلام اساس زندگی خانوادگی بر محبت است.

در سوره روم می‌فرماید: «و من آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً لتسکنوا الیهما بینکم موده و رحمه»^۷

منظور از جعل مودت و رحمت در این آیه جعل تکوینی و جبری غیر متکی به اسباب اختیاری نیست بدین معنی که تنها با تحقق پیمان زناشویی به‌طور تکوینی محبت و رحمتی در افراد بوجود آید.

البته هنگامی که انسان زنی را به همسری خویش برگزیند طبعاً نسبت به او احساس علاقه می‌کند.

ولی چنان بین زن و مرد تدریجاً عواطف خاصی بوجود می‌آید و رشد می‌کند، و برای پیدایش این رابطه عاطفی در تکوین و تشریع نیز ابزارهایی منظور شده است.

گاه در زندگی خانوادگی مسائلی پیش می‌آید که تنها با عاطفه حل نمی‌شود، و چه با مشکلاتی بروز کند که لازم است بصورتی حل شوند و اگر ادامه پیدا کنند به کلی پایه محبت و رحمت فرو می‌ریزد.

این مسائل و مشکلات کم یا بیش برای اکثر خانواده‌ها بویژه در موارد اختلاف نظر بین زن و شوهر در کیفیت زندگی - مخصوصاً آن‌جا که ارتباط با فرزند پیدا می‌کند - می‌آید.

^۶ . سوره مبارکه روم، آیه ۲۱

^۷ . سوره مبارکه بقره، آیه ۲۳۳

۷- راه های مقابله با مشکلات :

(فَاحْتَمِلُوا وَغَتَاءَ الطَّرِيقِ وَفِرَاقَ الصَّدِيقِ؛ مشکلات را تحمل می کنند و جدایی را می پذیرند)

۸- راه تقویت دل :

(احی قلبک بالموعظه و...؛ جانت را با پندپذیری زنده کن)

۹- شرایط تحصیل علم :

(وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا خَيْرَ فِي عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ؛ دانشی که سود ندارد خیری در آن نیست)

۱۰- مسئولیت به قدر توان :

(فَلَا تَحْمِلَنَّ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ؛ بیش از توانت بر دوشت بار مگذار).

راه کار های ایجاد ارتباط صحیح بین اعضای خانواده :

۱- تقسیم کار و همکاری

در یک خانواده متدین، پویا و اعتدال گرا هریک از اعضا در کارها و رفع سختی ها و مشکلات با هم دیگر مشارکت و همکاری دارند. علی بن ابی طالب(ع) در خانه با همسرش زهرا(س) همکاری می کرد. کار خانه را زهرا به اختیار خودش انتخاب کرده و علی (ع) به او تحمیل نمی کند. در عین حال علی(ع) می خواهد فشاری بر همسر عزیزش وارد نیاید (و در کارها به او کمک می کند).

هنگامی که رسول خدا(ص) پیشنهاد تقسیم کار در منزل امام علی(ع) را می دهند، حضرت فاطمه (س) مسرور شده و رضایت خویش را این گونه ابراز می نمایند: «فَلَا يَعْلَمُ مَا دَاخَلَنِي مِنَ السُّرُورِ إِلَّا اللَّهُ بِإِكْفَائِي رَسُولُ اللَّهِ ص تَحْمِيلَ رِقَابِ الرِّجَالِ»^{۱۴}؛ جز خدا کسی نمی داند که از این تقسیم کار [کار منزل برعهده زهرا (س) و تدبیر امور بیرون بر عهده علی(ع)] تا چه اندازه مسرور و خوشحال شدم، چرا که رسول خدا مرا از انجام کارهایی که مربوط به مردان است، بازداشت.

^{۱۴} . قرب الاسناد، عبدالله حمیری، صفحه ۵۲

۲- وجود محبت

خانواده ای که سرشار از محبت، عاطفه، تفاهم، آرامش و احترام باشد، افراد متعادل و با شخصیت رشد یافته ای، سر بر می آورند. خانه گلی و خشتی که علی و فاطمه (ع) در آن زیسته اند و فرزندانی چون جوانان اهل بهشت، امام حسن و امام حسین (ع) را تربیت کردند.

قرآن کریم محبت نسبت به یکدیگر را این گونه سفارش می نماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا»^{۱۵} آنان که ایمان آورده اند و عمل صالح انجام داده اند، خداوند بخشایشگر آنان را محبوب گرداند. در آیه ای دیگر به محبت و علاقه بین همسران تاکید شده است. «مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^{۱۶} و از نشانه های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند!

در جای دیگر به صورت توصیه به محبت فرمود: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحِمَ ۚ لِلرَّعِيَّةِ، وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ، وَاللُّطْفَ بِهِمْ، وَلَا تَكُنْ عَلَيْهِمْ سُبْعًا ضَارِبًا تَغْتَنِمُ أَكْلَهُمْ»^{۱۷} مهربانی با مردم را پوشش دل خود قرار ده و با همه دوست و مهربان باش، مبادا هرگز چونان حیوان شکاری باشی که خوردن مردم را غنیمت دانی.

۳- اظهار علاقه در خانواده

در سیره و رفتار خانوادگی امام علی (ع) طبق آنچه از تاریخ و روایات در دست داریم حتی یک مورد هم سراغ نداریم که رفتارها و برخوردها از مدار محبت و علاقه و آن چیزی که مرضی خداوند است، خارج شده باشد. وجود حضرت زهرا (س) به قدری برای حضرت علی (ع) مایه آرامش و خشنودی بود که امام علی (ع) در این باره می فرماید: «فَوَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ وَلَا أَغْضَبْتَنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا وَلَا قَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنْكَشِفُ عَنِّي الْهَمُومُ وَالْأَحْزَانُ؛ به خدا قسم من زهرا را عصبانی نکردم و بر کاری او را مجبور نکردم، تا از دنیا رفت و او مرا عصبانی نکرد و در هیچ کاری از من نا فرمانی نکرد. من هر وقت به چهره زهرا نگاه می کردم، همین نگاه هرگونه غم و اندوه را از من بر طرف می نمود»^{۱۸}.

^{۱۵} . سوره مبارکه مریم، آیه ۹۶

^{۱۶} . سوره مبارکه روم، آیه ۲۱

^{۱۷} . نهج البلاغه، صفحه ۵۶۶، نامه ۵۳، محمد دشتی

^{۱۸} . کشف الغمّه فی معرفه الائمه، ۱۳۸۱ق، ج ۱، صفحه ۳۶۲

فردای عروسی حضرت زهرا(س) پیامبر اکرم(ص) از دخترش پرسید: «کیف أنتِ یا بنیة و کیف رأیت زوجک قالت له یا أبتِ خیرُ زوجٍ»^{۱۹} حالت خوب است؟ شوهرت را چگونه یافتی؟» پاسخ داد: «بهترین شوهر است.»

«فَسألَ عَلِیاً کَیفَ وَجَدْتَ أَهْلَکَ قَالَ نِعَمَ الْعَوْنُ عَلَی طَاعَةِ اللَّهِ؛ آنگاه از علی(ع) پرسید همسرت را چگونه یافتی؟ پاسخ داد: بهترین یاور بر طاعت و بندگی خداوند.»

۴- مراعات تعهدات اخلاقی و اعتقادی

در یک زندگی سالم و با آرامش، رعایت تناسب از نظر ارزش های اخلاقی و اعتقادی امری مسلم است، لذا قرآن همسر را به لباس تشبیه نموده است «هُنَّ لِبَاسٌ لَّکُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ»^{۲۰} زنان لباس برای شما و شما مردان پوشش برای زنان هستید.

مولا علی(ع) در همین زمینه می فرماید: «عَلَيْکُمْ بِالصَّفِیقِ مِنَ الثَّیَّابِ فَإِنَّهُ مَنْ رَقَّ ثَوْبُهُ رَقَّ دِینُهُ»^{۲۱} بر شما باد پوشیدن لباس های ضخیم، زیرا کسی که جامه اش نازک باشد، دینش نازک شود. از این رو عدم تناسب بین فرد و همسر او که همچون لباس دائمی است مشکلات روانی و نیز زمینه انحراف فکری و اعتقادی را به دنبال خواهد داشت، بنابراین پیشوایان دینی بحث کفویت زن و مرد را مطرح کرده اند.

«فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ(ص) یا زیادُ جَوِیْبِرٌ مُؤْمِنٌ وَ الْمُؤْمِنُ کَفُوٌّ لِلْمُؤْمِنَةِ»^{۲۲} رسول خدا(ص) فرمود: ای زیاد جویبر مؤمن است و مؤمن کفو برای زنان مؤمنه است.

۵- عدالت در خانواده

دین اسلام بر رعایت مساوات و عدالت در خانواده تأکید فراوان و از هرگونه تبعیض و امتیاز بیجا به برخی یا یکی از فرزندان و یا پسر و دختر به شدت منع کرده است. امام علی(ع) می فرماید: «ان النبی»صلی الله علیه و آله «ابصر رجلاً له ولدان فقتل احدهما و ترک الآخر. فقال رسول الله (ص): فهلّا و اسیت بینهما»^{۲۳} پیامبر(ص) کسی را دید که دو فرزند داشت، یکی را بوسید و دیگری را رها کرد [در این هنگام] پیامبر خدا [به وی] فرمود: «چرا میان آنان یکسان عمل می کنی»

^{۱۹} . بحار الانوار، ج ۲۳، صفحه ۱۳۳، ریاحین الشریعه، ج ۱، صفحه ۱۰۱

^{۲۰} . سوره مبارکه بقره، آیه ۱۸۷

^{۲۱} . تحف العقول، ۱۳۶۳ق

^{۲۲} . الکافی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، صفحه ۳۴۱

^{۲۳} . من لا یحضره الفقیه، ۱۴۱۳ق، ج ۳، صفحه ۴۸۳

نتیجه گیری

ارتباطات انسانی جایگاه بسیار مهمی در روابط خانوادگی دارد. درحقیقت یکی از شاخصه های خانواده متعالی تعاملات انسانی سازنده یا ارتباطات مؤثر افراد با یکدیگر است. به همین دلیل نقش زیربنایی خانواده ارتباط مؤثر نیازهای عاطفی انسان را تأمین میکند و سهم بسیار مهمی در آرامش روانی افراد دارد. ارتباطات انسانی در خانواده به دو صورت کلامی و غیرکلامی انجام میشود. مهمترین مؤلفه های ارتباط کلامی در قرآن کریم سالم کردن گفتار کریمانه شکرگزاری موعظه دعا و... است. نکته مهمی که در مبحث «موعظه» وجود دارد نقشگفتوگو و برقراری یک ارتباط کلامی سازنده در هدایت و تربیت فرزندان است که به نظر می رسد بیشاپیش باید مورد توجه والدین قرار گیرد. مهمترین مؤلفه های ارتباط غیرکلامی در قرآن کریم ابزار چهره ای رفتارهای چشمی حرکات و ژستها رفتارهای لمسی رفتارهای آوازی استفاده از زمان است. شایان ذکر است که از طریق هرکدام از ارتباطات غیرکلامی میتوان احساسات مختلفی مانند عطوفت محبت خشونت عصبانیت و... را انتقال داد. نکته قابل توجه اینکه به نظر می رسد انسانها از ارتباطات کلامی و غیرکلامی به صورت همزمان و در برخی موارد غیرارادی و ناخودآگاه استفاده میکنند و شاید نتوان به طور مشخص یکی را بر دیگری ترجیح داد

منابع و ماخذ

*قرآن کریم

*. نهج البلاغه، نامه ۳۱، صفحه ۵۳۰، ترجمه دشتی

۱. قرب الاسناد، عبدالله حمیری، قم، موسس ال البيت، صفحه ۵۲

۲. كشف الغمه فی معرفه الائمه، علی اربلی، بنی هاشمی تبریز، ۱۳۸۱ق، ج ۱، ص ۳۶۲

۳. بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۱۳۳، ریاحین الشریعه، ج ۱، ص ۱۰۱

۴. بقره، ۱۸۷

۵. تحف العقول، ابن شعبه حرانی، قم جامعه مدرّسین، ۱۳۶۳ق

۶. الکافی، محمد ابن یعقوب کلینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۴۱

۷. من لا یحضره الفقیه، ابن بابویه صدوق، جامعه مدرّسین، قم، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۴۸۳